

// Збірник наукових праць Волинського національного університету імені Лесі Українки. Науковий часопис "Філологічні студії" № 1–2. – Луцьк: Волинський Академічний Дім, 2008. – С.436 – 442.

УДК 811.161.2(07)

Підгурська Валентина

м. Житомир

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
МОВНОКОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

Підгурська В. Психологічні засади формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів.

У статті здійснено аналіз психологічних процесів, які сприяють формуванню мовнокомунікативних умінь у майбутніх учителів початкових класів.

Ключові слова: *мова, мовлення, мислення, свідомість, інтелект.*

V. Pidgurska Psychological grounds for formation of language communicative skills of future teachers of the primary school.

The article dwells upon psychological processes that contribute to formation of language communicative skills of future teacher of the primary school.

Key words: *language, speech, thinking, consciousness, intellect.*

Універсальний комплекс дій людини формується на психологічній основі, тому розгляд проблеми формування мовнокомунікативних умінь майбутнього вчителя початкових класів видається неможливим без аналізу психологічних засад.

Дослідження вчених-психологів (Л. Виготський, М. Жинкін, К. Костюк, Е. Леннеберг, О. Леонтьєв, Л. Лучкіна та ін.) переконують, що мовнокомунікативні вміння обумовлені такими психологічними процесами, як розвинене мислення, свідомість, інтелект, мотивація навчання та ін.

Метою цієї статті, як складової нашого наукового студіювання, є аналіз окремих психологічних положень та аспектів, що сприяють формуванню мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів.

Аналіз психологічних засад процесу формування мовнокомунікативних умінь студентів, на нашу думку, передбачає невеликий екскурс в історію проблеми розмежування понять “мова” і “мовлення”, а також питання про визначення сутності мовлення як діяльності у лінгвістиці та психолінгвістиці.

У контексті лінгвістичних досліджень питання про розмежування понять "мова" і "мовлення" окреслено В. фон Гумбольдтом у ХІХ столітті: вчений вважав, що мова – це система знаків, а мовлення – це процес актуального утворення [2]. Пізніше думки В. Гумбольдта були розвинені Ф. де Соссюром, який взяв дихотомію "мова - мовлення" за основу всієї загальнолінгвістичної теорії. Ф. де Соссюр стверджував, що мова та мовлення тісно пов'язані між собою і передбачають одне одного: мова необхідна для того, щоб мовлення було зрозумілим і тим самим було ефективним, а мовлення у свою чергу необхідне для того, щоб усталилася мова [7, с. 47].

Визначаючи особливості взаємозв'язку мови й мовлення, Л.Щерба замість соссюрівської дихотомії "мова – мовлення" запропонував трихотомію "мовленнєва діяльність – мовний матеріал – мовна система". Вчений довів, що основою мовленнєвої діяльності є мовна система і мовний матеріал, який є засобом не тільки отримання інформації, але й обміну останньою. Під впливом ідей академіка про співвідношення мови, мовленнєвої діяльності й результату мовлення (висловлювання) у навчанні рідної мови виділяють три напрями: 1) вивчення мовної системи; 2) формування мовленнєвих умінь на основі функціонування мовних одиниць у мовленні; 3) засвоєння мови в її комунікативній функції [9].

Оригінальне вчення з проблеми співвідношення мови і мовлення викладене у праці російського лінгвіста О.Смирницького "Об'єктивність існування мови" (1954). Під мовленням вчений розуміє поєднання звучання з конкретним мовним змістом, а під мовою – сукупність взаємопов'язаних

одиниць і відношень між ними, сукупність усіх компонентів різноманітних виявів мовлення. Якщо мовлення – спосіб спілкування, то мова – засіб спілкування. Мова існує в мовленні, взаємодіє з мовленням і розвивається в мовленні. Така інтерпретація мови і мовлення видається глибокою.

В українському мовознавстві термін “мовлення” остаточно затвердився лише у 60-х роках минулого століття після видання фундаментальної наукової праці “Закономірності розвитку усного літературного мовлення” за редакцією І.Білодіда (1965).

У багатьох лінгвістичних дослідженнях підкреслюється нерозривний зв'язок мови й мовлення. Саме через мовлення реалізується визначальна функція спілкування, без якої неможливе саме існування мови. Під мовленням ми розуміємо психофізіологічну діяльність людини, спрямовану на вираження думок й обмін інформацією, практичне користування мовними засобами у конкретній мовленнєвій ситуації.

У сучасній психології остаточно розмежуванню понять “мова” і “мовлення” сприяла праця Л. Виготського “Мислення та мовлення” (1934, 1956) [1]. Це призвело до зміни й самого предмета вивчення в системі таких наук, як психологія та лінгвістика. О. Леонт'єв зазначив, що “психологія вивчає відтак процеси говоріння, тобто мовлення; лінгвістика ж вивчає мову як систему” [4, с. 11].

За визначенням психологів, *мова* – об'єктивно існуюча історично усталена система звуків, лексики, правил словотворення і словозміни, побудови речень і тексту, якими користуються її носії для висловлення думок, передачі почуттів. Мова виконує функції позначення, передачі й засвоєння суспільно-історичного досвіду та комунікативну функцію. Мова є одним із виявів національної самосвідомості й культури, духовним надбанням кожного народу. *Мовлення* – це складна свідомо діяльність, спрямована на досягнення певних цілей спілкування людини з іншими людьми. Мовлення здійснюється засобами певної мови з усіма особливостями її словникового складу і граматичної

будови, підкоряється її законам і правилам. Отже, мовлення служить основою створення мови і є формою актуального її існування.

Процес використання людиною мови для спілкування називається мовленнєвою діяльністю. Розуміння мовлення як певного виду діяльності, зокрема мовленнєвої, уперше було запропоновано Л. Виготським і розроблено у працях М. Жинкіна, О. Леонтєва та ін. С. Єрмоленко і Л. Мацько вважають, що "мовна діяльність має бути покладена в основу викладання мови. Вона передбачає психолінгвістичну орієнтацію на сприймання, розуміння, засвоєння, відтворення та активне продукування мовних текстів" [3, с. 28]. Саме мовленнєва діяльність є основою процесів навчання й учіння. Мовленнєва діяльність ґрунтується на психічній діяльності людини, залежить від інтелектуального та емоційного розвитку і спирається на знання мовних норм.

Окрім цього, рівень сформованості мовнокомунікативних умінь залежить не тільки від навичок зовнішнього мовлення, а й від навички мислення, оскільки мова перш за все постає в мисленні людини. Мовлення є способом, а мова засобом вираження думки і формою її існування. Мислення – це властивість відображати об'єктивну дійсність за допомогою уявлень, суджень, понять, що забезпечуються вербальними та невербальними засобами. Це означає, що мова бере участь у вираженні мислення звуками, словами, реченнями і супровідними паралінгвістичними засобами.

На зв'язок мови й мислення вказували В. Гумбольдт, Ф.де Соссюр, Г. Герbart, Д. Штейнталь, О. Леонтєв, В. Петровський, Е.Юдин, С. Смирнов та ін. Мова й мислення нерозривно пов'язані і не існують одне без одного. Попри таку єдність, мова й мислення - не тотожні явища. На думку Л. Виготського, "мовне мислення не вичерпує ні всіх форм думки, ні всіх форм мислення. Отже, загальновідомо, що мова є явищем матеріальним, оскільки вона виявляється у звуках, мислення ж - ідеальне: воно є властивістю особливо організованої матерії – мозку. Усвідомлення специфіки мови і мислення не суперечить думці про їх єдність і взаємозумовленість. Будучи відмінними, мова і мислення перебувають у нерозривному діалектичному зв'язку. Аналізуючи мовні явища,

слід враховувати, що численні їхні зміни пов'язані з розвитком мислення; розвиток мислення здебільшого теж залежить від мови. Так, відомі американські психолінгвісти Сепір і Ворф стверджують, що мислення залежить саме від мови носіїв. Людина перебуває під владою конкретної мови, яка є для даного суспільства засобом вираження, вона бачить, чує і сприймає дійсність так, а не інакше передусім тому, що мовні норми даного суспільства сприяють певному вибору інтерпретації [8, с.248-258.]. Ця думка не нова: ще В. фон Гумбольдт, який, будучи основоположником психологізму в мовознавстві, стверджував, що мова розвивається тільки в суспільстві.

Важливою допомогою у розкритті механізму мислення є внутрішнє мовлення. Воно не збігається з думкою, оскільки не збігаються одиниці мислення і мовлення. Одночасно співіснуючи в думці, явища дійсності у мовленні проектуються послідовно. Отже, думка не збігається ані зі словами, ані зі значеннями слів. Думка породжується не іншою думкою, а мотивуючою сферою людини. Зрозуміти слово, думку – це передусім зрозуміти мотив. *Мотивація* – головна характеристика суб'єкта діяльності. Відомо, що мислення і мовлення формуються в процесі практичної діяльності. Будь-яка діяльність починається мотивом та планом і завершується результатом, досягненням накресленої мети. “Поняття діяльності, - зазначає О. Леонтьєв, - необхідно пов'язати з поняттям мотиву. Діяльності без мотиву не буває” [5, с.12]. Мотивація - один із психологічних факторів, що безпосередньо впливають на процес вдосконалення фахової комунікативної майстерності тих, хто здобуває освіту. Мотиваційний компонент – це основний чинник та передумова засвоєння нових знань індивідом. Постійні пізнавальні інтереси призводять до появи прагнення переборювати труднощі інтелектуального характеру, тобто саме мотивація уможливорює достатньо високий рівень оволодіння комунікативними навичками різних рівнів. Отже, у процесі формування комунікативних умінь та удосконалення культури усної і писемної мовної комунікації важливо враховувати мотиваційний компонент психологічного потенціалу особистості студентів – майбутніх учителів початкових класів.

З-поміж основних постулатів теорії мовленнєвої діяльності О.Леонтьєв виділяє принцип *свідомості*. “Мовленнєва діяльність характеризується певною психологічною структурою. Діяльність як цілісний акт складається із системи окремих дій, що у свою чергу, складаються з окремих операцій. Операції виступають спочатку як усвідомлені дії, потім переходять на ступінь свідомого контролю, включаючись у більш загальну діяльність, і, отже, повністю автоматизуються, коли в ролі мети навчальної діяльності виступає мета “справжньої” діяльності” [4, с. 57]. Рівень свідомості зумовлює рівень розвитку мовленнєвої діяльності. Необхідною складовою свідомості є знання, поза якими нема свідомості.

Спираючись на психологічні дослідження, сучасні лінгводидакти приділяють увагу поняттю "мовна свідомість", яке і на нашу думку, теж слід ввести до викладу теоретичних засад нашого дослідження.

Окрім свідомості, важливим аспектом формування професійних мовнокомунікативних умінь майбутнього вчителя початкових класів є *інтелектуальний потенціал*. Готуючи студентів до майбутньої професійної діяльності, потрібно пам'ятати про те, що відомості отримані у процесі навчання, можуть втратити свою актуальність на момент початку роботи у школі. Отже, важливого значення набувають уміння студента самостійно здобувати та опрацьовувати інформацію, отримувати знання, по-новому, нестандартно вирішувати проблеми, що виникатимуть у процесі професійної діяльності. Таку можливість можуть дати інтелектуальні вміння. За визначенням А. Усової та А. Боброва [6], інтелектуальні вміння – це складне утворення, яке поєднує в собі різні пізнавальні уміння, тобто уміння самостійно здобувати знання (наприклад, уміння самостійно опрацьовувати літературу, вести спостереження, проводити дослідження та ін.), проте інтелектуальні уміння не вичерпуються пізнавальними, оскільки інтелектуальна діяльність включає в себе і професійну, і наукову. В основі інтелектуальних умінь лежить система інтелектуальних дій, що складається з логічних мисленнєвих операцій: аналізу,

синтезу, узагальнення, абстрагування, порівняння, конкретизації, встановлення зв'язків. Основними ознаками інтелектуальних умінь є плановість, прогресивність, злиття розумової та практичної діяльності, варіативність способів досягнення мети. Сформовані інтелектуальні вміння сприяють досягненню максимальних результатів за мінімальний час, дозволяють оперативно та чітко керувати процесом навчання. Численні наукові дослідження доводять, що інтелектуальні вміння частково містяться в мові та засвоюються разом з нею. Оволодіння мовою, завдяки створенню запасу образів, мовних конструкцій, сприяє розвитку описової інтелектуальної пізнавальної здатності, а здатність діяти подумки є психологічною передумовою будь-якої цілеспрямованої діяльності людини. Таким чином, важливість формування інтелектуальних умінь при вивченні мови є беззаперечною. На думку відомого психолога М. Жинкіна, каналом розвитку інтелекту є мовлення: чим раніше людиною буде засвоєна мова, тим легше й повніше будуть засвоюватися знання.

Отже, інтелектуальні вміння можуть сформуватися у студента за умови, якщо у процесі навчання вже існуючі знання не лише засвоюються, але й формуються, розвиваються мисленнєві дії - людина вчиться міркувати, самостійно знаходити рішення, використовувати знання у змінюваній сфері професійної діяльності. Для студентів педагогічного факультету такими умовами можуть стати періоди проходження педагогічної практики в школі.

Студіювання досліджуваної нами проблеми у психологічному аспекті дозволило з'ясувати, що успішність формування мовнокомунікативних умінь студентів - майбутніх учителів початкових класів - залежить від психологічної діяльності, пов'язаної з такими процесами, як: розвиток мовної свідомості, мислення, мотивації до навчання, інтелектуального потенціалу. Отже, врахування психологічних чинників забезпечує якісне засвоєння теоретичного мовного матеріалу і формування у студентів мовнокомунікативних умінь та навичок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Проблема обучения и умственного развития в школьном возрасте // Избранные психологические исследования. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 519 с.
2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М.: Наука, 1981
3. Єрмоленко С., Мацько Л. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови // Дивослово. – 1994. - № 4. С.27-30.
4. Леонтьев А.А. Психолінгвістическіє єдності і породження речевого висказывания. – М.: Наука, 1969. – 303 с
5. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М.: Просвещение, 1969. – 214 с.
6. Усова А.В., Бобров А.А. Формирование у учащихся учебных учений. – М.: Знание, 1987. – 80с.
7. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. – М., 1977.
8. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993. – С.248-258.
9. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.